

Společně být sami

Aneb v čem je samota Franze Kafky jiná než ta dnešní

V momentální krizové situaci se více než kdy jindy nabízí možnost hledat útěchu a rozptýlení v knihách, a věnovat tak tento čas osobnímu rozvoji. Sociální distance sice nabízí prostor věnovat se činností, na které jsme neměli čas, pro mnohé však může znamenat absolutní osamění. Z domova pracující lidé žijící sami se ocitnou bez jakéhokoliv přímého sociálního kontaktu. Naštěstí dnešní doba nabízí jiné způsoby komunikace, jež nebyly k dispozici v minulém století. Možná tedy nenastane další vlna existencialismu, kterou by toto náhlé vytržení ze společenského života mohlo způsobit. Pokusím se tedy popsat, jak přesně se liší aktuální situace od samoty, jak ji popisuje ve svých dílech Franz Kafka, který silně ovlivnil umělce existencialismu, mimo jiné právě použitím motivu osamění.

Pokud budeme pojem samota chápat jako izolaci, je novela Proměna jedinečným příkladem použití děje v uzavřeném prostředí. Řehoř Samsa, hlavní hrdina příběhu, se jednoho dne promění v obrovský hmyz. Jeho nová podoba mu nejen neumožňuje výkon práce obchodního cestujícího, ale také jakýkoliv pohyb mimo jeho domov. Jeho rodina ho sice ve svém bytě trpí, ale pouze pokud nevytláče ze svého pokoje. Jeho izolace od zbytku jeho domova odpovídá jeho vztahu k ostatním postavám příběhu. Všechny postavy mimo rodinu Samsových se Řehoře bojí nebo jím opovrhují a nechtějí být v jeho blízkosti. Rodina ho snáší pouze pokud nemá přímý kontakt s jeho existencí. Veškerou interakci s rodiči zařizuje jeho sestra Markéta, která jediná pravidelně vstupuje k němu do pokoje a přináší mu jídlo. Řehoř je zcela vyčleněn ze společnosti svou podobou, omezenou pohyblivostí a absencí vyjadřovacích schopností. Ani jeho sestra zprostředkovávající veškeré spojení s okolním světem s ním nedokáže být v jedné místnosti bez otevření okna.

Řehoř celou proměnu nezpochybňuje, ani se neptá po její příčině. Sleduje trápení své rodiny a snaží se přizpůsobit co nejlépe novým podmínkám. Smířením se s celou situací pouze podporuje duševní proměnu, kterou nezapříčinila náhlá změna fyzické podoby, ale postupné přizpůsobení se okolí. Aby vyhověl potřebám svého těla, upravuje své chování, neboť občasné projevy lidskosti děsí jeho rodinu více než zvířecí podstata. Dobrovolně tak posiluje své odcizení od rodiny. Když se po probuzení v novém těle snaží hovořit, slyší svůj hlas smíchaný se zvířecími zvuky. Po tomto zjištění hovoří nejprve sám se sebou a poté neodpovídá na otázky lidem, kteří se shromáždili za jeho zamčenými dveřmi. Při procesu vstávání z postele se snaží zvyknout si na nové tělo místo toho, aby proti nové podstatě bojoval. Když chce po nějaké době promluvit, zjišťuje, že se jeho hlas změnil na zcela zvířecí a není mu již rozumět. Avšak i tuto informaci přijímá s naprostým klidem, nesnaží se ji nijak změnit a v celém příběhu se již ani jednou nepokusí promluvit. Z náznaků v knize můžeme usuzovat, že před proměnou Řehoř samotu vyhledával. Večery po práci trávil ve svém pokoji, který si zamykal, a povolání obchodního cestujícího mu neumožňovalo navázat s některým z klientů dlouhodobý vztah, ale pouze povrchní známosti. Tyto skutečnosti se po proměně obrací proti němu. Náhlou

absenci v práci zaznamená pouze jeho zaměstnavatel, který však neprojeví ani známku soucitu a klíč, kterým se uzavíral vůči okolnímu světu, posloužil nově k jeho uvěznění.

Jakkoliv se může zdát, že je Řehořova izolace způsobena vnějšími podmínkami, jedná se ve skutečnosti o důsledek jeho počínání. Byl to především nezáměr o okolní svět, který způsoboval Řehořovu samotu již před fyzickou proměnou. Čas trávil buď prací, nebo doma. Práci obchodního cestujícího však nenáviděl, pouze kvůli rodinnému rozpočtu se pro toto povolání rozhodl. Celý výdělek odevzdával do rodinného rozpočtu, ze kterého celá rodina žila, a samozřejmě s jakou rodina přijímala peníze, ho rozčilovala. Ať v práci či doma se distancoval od ostatních a stále více se uzavíral do sebe. Fyzická proměna Řehoře v hmyz je pouze extrémním vyhocením procesu odlidštění, způsobeném vyčleněním ze společnosti. Kafka využívá toho extrému a v novele popisuje vyčlenění z celého živočišného rodu, způsobené zanedbáním sociálních potřeb vlastního lidského druhu. Zároveň nám však použití fantaskního motivu doslovné dehumanizace napovídá, že naprostá izolace není pro člověka přirozená a je za hranicí reality.

Aktuální situace se od absolutní izolace popsané v Proměně velmi liší. Zprvé je způsobena vnějšími podmínkami shodnými pro velké množství lidí. Nejde o osobní rozhodnutí jednotlivce, ale o nařízení omezující svobodu rozhodnutí každého člověka, kterého se týká. Nejedná se tedy o proces vyřazení jedince ze společnosti popsané výše, ale naopak o zevšeobecnění míry sociálního kontaktu neumožňující výjimku z pravidel. Člověk se může cítit osamělý, ale nikdy nepřijde o všechny sociální kontakty, které ho váží nejen k jeho přátelům a známým, ale i k prostředí, ve kterém žije. Lidé pociťující osamění kvůli vyhlášené karanténě mají také na rozdíl od minulého století velmi dostupnou možnost komunikace pomocí elektroniky. A je to právě komunikace, co činí člověka tvorem společenským a odlišuje ho od hmyzu.

Za samotu však nemůžeme považovat pouhou absenci kontaktu s lidmi, pocit osamění může vzniknout i u člověka sociálně aktivního. Stav nesounáležitosti či komunikační nedorozumění vyvolávají krátký dojem odcizení se se svými bližními. Přítomnost tohoto dojmu v oficiálním úředním styku však vyvolává lhostejnost vůči celé společnosti, která částečně utváří jeho identitu sounáležitostí s ostatními občany. Úřední styk je nedílnou součástí jak naší, tak Kafkovy byrokratické společnosti, a krátký dojem se tak může změnit v absolutní oddělení osobní a sociální podstaty člověka. Tento rozpor poté narušuje jakékoliv sociální vazby.

Vazba mezi hlavní postavou a úředními orgány je přítomna v mnoha Kafkových dílech. V románu Proces je dokonce hlavní postava pan K bankovním úředníkem. Jeho obžalování, kterým začíná děj románu, ho postupně odděluje od jeho známých a kolegů, neboť považují K za viníka. Jeho pověst v bance je pro pana K natolik důležitá, že se podřizuje podivnému stavu obžalování z prohrěšku, kterého si není vědom. Absence odůvodnění jeho zatčení ho vytrhává ze společnosti a vyvolává odpor k vyšším úředním orgánům, do kterých však svou funkcí prvního prokuristy banky také patří. Nálepka probíhajícího soudního procesu ho udržuje ve stálém pocitu nejistoty o svou funkci a své práci se věnuje o to usilovněji. Popis práce v bance je pouze hrubě nastíněn. Nejdetailnější popis nám kniha nabízí pouze u částí týkajících se soudního řízení nebo v rozhovorech o něm. Časem, který K i čtenář tráví

zabýváním se soudem, je umocněna důležitost pře, které sice nemá definované opodstatnění, ale stává se nedílnou součástí K-ova života a vyjadřuje rozpor mezi osobním názorem jednotlivce a veřejně přijímaným názoru společnosti.

I v tomto případě je situace vyhnána do extrému, kdy se celé okolí jedince řídí stejnou pravdou a jejím slepým prosazováním do té míry, že tlak přesvědčí i samotného jedince. Všechny postavy v knize i přes svou neinformovanost trvají na nutnosti soudního řízení a lhostejně přihlíží osudu odsouzených. Moderní společnost má opět výhodu oproti společnosti Kafkovy doby, tentokrát v dostupnosti informací skrze média. Zdrojů informací je tolik, že na dané téma můžeme najít mnoho různých pohledů a z nich si vytvořit přibližnou představu o situaci. Z nám dostupných zdrojů si tvoříme názor závislý nejen na osobní povaze, ale i na různorodosti nalezených podkladů. Oproti tomu se při jednání s úřady často využívá formulářů, které svojí neměnnou podobou zajišťují rovné zacházení s občany.

Závěrem lze tedy říci, že vynucenou absencí sociálního kontaktu nelze srovnávat se samotou popsanou v Proměně a Zámku, dvou dílech Franze Kafky. Zatímco v knihách je samota absolutní izolací vlivu jedince a jeho bojem proti zbytku společnosti, samota způsobená aktuální karanténou je pouze neúčastí na veřejných společenských akcích. Samotou nemůžeme nazývat aktuální stav i proto, že nezasahuje pouze jednotlivce, ale společnost jako celek. Každý nyní pociťuje příslušnost k určitému společenství vyhlášujícímu jednotná pravidla. Krizová situace přináší omezení lidských práv způsobující fyzické odloučení osob, nikoliv však mentální stav vytržení ze společenských vztahů. Zdánlivá samota může být navíc překonána díky moderním technologiím, které umožňují nekontaktní komunikaci mezi lidmi. Ať už se jedná o program v televizi, týdeníky, radiové vysílání či internetové zpravodajství má celá společnost jednotný přístup k informacím, které se mohou obsahově lišit, ale jsou vždy veřejně dostupné. Jejich variabilita dává dostatečný prostor pro vytvoření osobních názorů, a tedy ani při sociální distanci neztrácí člověk kontakt s okolím světem, na který může ideově nahlížet a stále vyjadřovat svůj názor na stav společnosti, jejíž je součástí.